

Klasik Türk Şiirinde Estetik ve Poetikanın Kaynağı Olarak Hadis*

Hadith as a Source of Aesthetics and Poetics in Classical Turkish Literature

Berat Açıl¹

*Bu makale Meridyen Destek Derneği tarafından 24-26 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da Türk Kültürü, Sanatı ve Edebiyatında Hadisler adlı sempozyumunda "Klasik Türk Şiirinde Poetika ve Estetiğin Oluşumuna Kaynaklık Eden Hadisler" ismiyle sunduğum tebliğün yeniden yazılmış biçimindedir. Makalenin yazımını büyük oranda Alexander von Humboldt Vakfı'nın verdiği destekle bulduğum Bonn Üniversitesi'nde gerçekleştirdim. Bu nedenle Alexander von Humboldt Vakfı'na ve Bonn Üniversitesi'ne beni davet eden Judith Pfeiffer'e özel olarak teşekkür etmek isterim.

¹Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, İstanbul, Türkiye

ORCID: B.A. 0000-0003-1733-4077

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Berat Açıl,
Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, İstanbul, Türkiye
E-posta: beratacil@gmail.com

Başvuru/Submitted: 20.06.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 19.07.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 24.07.2023

Kabul/Accepted: 28.07.2023

Online Yayın/Published Online: 01.11.2023

Atf/Citation: Açıl, B. (2023). Klasik türk şiirinde estetik ve poetikanın kaynağı olarak hadis. *TUDED*, 63(2), 269–286.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1316775>

ÖZET

Klasik Türk edebiyatına dâhil olan birçok alanda nitelikli çalışmalar yapılmıştır. Bununla beraber estetik ve poetika hakkında hem nicelik hem de nitelik olarak yeterli düzeyde akademik çalışmanın yürütülmemiş olduğu malumdur. Nazarî felsefenin bir kolu addedilen estetik ve amelî felsefe altında sınıflandırılan poetika hakkında Osmanlı döneminde dağınık da olsa kalem oynatılmıştır. Klasik Türk edebiyatı estetik ve poetikasının oluşumuna kaynaklık eden başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, mitolojiler, tarihi olaylar gibi birçok husus ele alınmıştır. Fakat klasik Türk edebiyatının düşünce yapısını, dolayısıyla estetik ve poetik ilkelerinin belirgin hâle gelmesinde hadislerin rolü bugüne kadar yeterince incelenmemiştir. Bu makalede estetik ve poetikanın oluşumunda hadislerin de önemli bir rol oynadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Şiirin meşruyeti, şiirin tebcili, şiirin zorunluluğu ve şiirin mahiyeti gibi başlıklar aynı zamanda Osmanlı döneminde şiire yönelik tavırların da bir serencamı sayılabilir. Osmanlı dönemi Türk şairleri şiirin meşruyetini şiir-sihir ilişkisini öne çıkararak, şiirin tebcilini şiir ve mucize karşılaştırmasıyla, şiirin zorunluluğunu şiir ve vazife arasındaki bağla ve şiirin mahiyetini de şiir-mimesis sorunsalıyla ele almayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin izini süren Osmanlı dönemi Türk şairlerinin şiirin temsil ve anlatı açısından hakikate uygun olması gerektiğini düşündükleri ortaya çıkarılmıştır

Anahtar Kelimeler: Estetik, poetika, klasik Türk edebiyatı, hadis, şiir

ABSTRACT

Enough studies have been qualitatively conducted in many areas of classical Turkish literature. Nevertheless, an adequate level of academic work still needs to be reached regarding aesthetics and poetics in terms of quantity and quality in Ottoman literature. Albeit sporadically, Ottomans did write about aesthetics, which is classified under theoretical philosophy, and poetics, which is classified under applied philosophy. Many subjects that caused the formation of aesthetics and poetics in classical Ottoman literature such as the Qur'an, mythology, and historical events have been addressed academically. Nevertheless, the role of hadith in shaping the premises of classical Ottoman literature, and thus its aesthetic and poetic principles, have yet to be studied adequately. In this article, I aim to show hadith to have been essential in forming Ottoman aesthetics and poetics. Subtles such as the legitimacy of poetry, the glorification of poetry, the necessity of poetry, and the nature of poetry can also be considered a portrayal of attitudes toward poetry throughout the Ottoman era. Turkish poets living in Ottoman times addressed these subtles in terms of their relationships with other concepts: The legitimacy of poetry in relationship with sorcery, the

glorification of poetry in relationship with the concept of miracle, the necessity of poetry in relationship with the concept of duty, and lastly the nature of poetry in relationship with mimesis. As a result, the study has revealed the Turkish poets of the Ottoman period who wanted to trace the Qur'an and hadiths to have thought that poetry should be written in line with truth in terms of mimesis and narration.

Keywords: Aesthetics, poetics, classical Turkish literature, hadith, poetry

EXTENDED ABSTRACT

Every art has its apparent or invisible aesthetic basis, and classical Turkish literature is no exception to this rule. The aesthetic roots of classical Turkish literature date back to ancient Greek philosophers such as Plato, Aristotle, and Plotinus. This theory, which is called New-Platonism after Plotinus, was transmitted to Ottoman poetry through Muslim philosophers such as al-Fārābī (d. 950), Avicenna (d.1037), and Averroes (d. 1198). The first part of this transition was revealed by Şenel (2017), whereas Açı (2022) showed how this thought had affected classical Turkish poetry and its poetic fundamentals. To distinguish between aesthetics as a branch of theoretical philosophy and poetics as a branch of applied philosophy in the Ottoman era would not be incorrect. Being an empire that was more pragmatic by nature, poets who lived in the Ottoman Empire penned more about poetics than aesthetics.

Many studies have been conducted on the aesthetics and poetics of classical Turkish literature. Mengi (2009) and Açı (2013) argued the ultimate aim of classical Turkish literature to have been *i'cāz* [miracle], which is one of the significant features of the eloquence of the Qur'an. Other studies have focused on Islamic aesthetics in general, such as Taşkent (2018) who revealed the aesthetics of al-Fārābī (d. 950), Avicenna (d.1037), and Averroes (d. 1198). Koç (2011) discussed the issue in terms of concepts such as faith (*īmān*) and beneficence (*iḥsān*), whereas Ayvazoğlu (1999) argued stylization to be the crucial concept in Islamic aesthetics. Okuyucu (2004), Doğan (1997), and Kaçar (2016) put forward the aesthetics of classical Turkish literature itself. Açı (2018, 2021a) argued classical Turkish literature discusses poetics more than aesthetics, and concepts such as *'ac*, *i'cāz*, and *mu'cize* are key terms in understanding the aesthetics and poetics of Ottoman poetry as influenced by the Qur'an.

Though the studies mentioned above and others have demonstrated how aesthetics and poetics were established historically, practically no work is found to have discussed the role of hadith in forming aesthetics and poetics. The article will discuss this issue under four subheadings: 1) the legitimacy of poetry, 2) the glorification of poetry, 3) the necessity of poetry, and 4) the nature of poetry. In conclusion, I argue that the Turkish poets of the Ottoman period wanted to trace the Qur'an and hadiths and thought that poetry should be written in line with truth .

The first phase in the history of Ottoman poetics involved legitimizing poetry through the relationship between poetry and sorcery. As Tahir Üzgör's (1990) seminal work, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri* showed, poets used hadith to prove the legitimacy of composing poetry. Their first aim was to clarify why they were composing poetry that was not forbidden but

legitimate, for Prophet Muḥammad himself had recited, wanted others to recite, and listened to poetry. In the prefaces of their diwans [poetry collections], poets and the compilers of poets' anthologies would cite hadith as evidence of the legitimacy of poetry. The most used saying of the Prophet on this topic was the one that argued poetry to have something magical in it. Therefore, poets argued that their poems had as magical an eloquence as the Qur'an does, while also claiming the Qur'an to be neither magic nor poetry. In so doing, poets argued that their poems were as effective as magic.

The second phase of Ottoman poetics involved the glorification and dignification of poetry by comparing it with the concept of miracles (mu'cize). Because each prophet had been given a miracle on a topic, their addressee argued they were the best. In the time of Prophet Muḥammad, Arabs claimed they were the best at eloquence. Therefore, Prophet Muḥammad was given the Qur'an as a miracle whose main feature is its inimitable eloquence. Because poets are the ones who know eloquence the best, poetry and eloquence are, therefore, interdependent. According to them, Ottoman poets must reveal the miracle of the Qur'an to everyone. As a result, poets and compilers would quote the sayings from Prophet Muḥammad that dignified poetry.

Just as poets think they must demonstrate the eloquence of the Qur'ān, so should the existence of poetry and poets be necessary. In that phase of poetics, poets emphasized the relationship between poetry and duty and how poetry must be done by quoting the sayings of Prophet Muḥammad, who stated poets have some duty to defeat enemies in battle.

Although not the last phase, discussing poetry's nature and meaning is necessary in order to understand aesthetics and poetics fully. Influenced by the emanation theory of Plotinus and Sufism and similar to Plato, Ottoman poets treated poetry as mimesis. Poets must narrate what they have done and should not pretend to be sailors or warriors (Plato, 2009). The Surah al-Shu'arā commands the same and blames poets who "only say what they never do." Therefore, even in poetry, what is said should be correct and reflect the truth according to Ottoman poetics.

Giriş

Her sanatın olduğu gibi haddizatında sanatın bir kolu olan klasik Türk edebiyatının da felsefi temellerini dayandığı bir estetiği bulunmaktadır. Söz konusu estetik Platon, Aristoteles, Plotinos yoluyla el-Kindî, Farabî, İbn Sinâ, İbn Rüşd gibi Müslüman filozoflarca tevarüs edilmiş, oradan Osmanlı düşüncesine sirayet etmiştir. Estetik, sanatın genel ilkelerini belirlerken söz konusu ilkelerin şiirdeki tezahürleri poetikanın inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında estetik, nazari felsefenin konusuyken poetika ve şiir amelî felsefenin konusudur. Nitekim ilimleri tasnif etmeyi amaçlayan birçok çalışmada bu taksimatı görmek mümkündür. (Arıcı, 2020) Osmanlı devleti bir imparatorluktu; imparatorlukların da pratik hatta kimi zaman pragmatik¹ oldukları malumdur. Bu nedenle Osmanlı dönemi şair ve edebiyatçıları nazari felsefenin konusu olan estetikten ziyade poetikayla daha fazla iştigal etmişlerdir. Bununla birlikte onların estetiğe dair fikirlerini öğrenmek için daha derinlikli bakış açılarına ihtiyaç duyulmakta, özellikle divanlarda yer alan beyitleri bu gözle incelemek gerekmektedir.

Bütün eksikleri ve döneminin etkisini üzerinde barındıran önyargılı bakışına rağmen klasik Türk edebiyatıyla ilgili ilk bütüncül çalışmaya imza atan Âgâh Sırrı Levend'e göre klasik Türk edebiyatının kaynakları şunlardır:

[B]ütün dinî ve felsefî müdevvenat, Kur'an ve hadis, kıssalar ve mucizeler, tarih ve esâtir, bâtil ve hakikî ilimler, bu kaynakların başında gelir. Bunlara, ictimâî hayatın ve çeşitli hâdiselerin akisleriyle, o günkü zihniyetten doğan san'at telâkkilerini de ilâve edecek olursak, bu edebiyat, fikrî, ictimâî, hissî ve hayalî cephesiyle meydana çıkmış olur. (Levend, 2015)

Nitekim tasavvuf, din ve felsefe, iman ve itikat, tarih ve esâtir, bâtil ve hakikî bilgiler, hayat, bezm ü rezm, tarihî veya mucizevî hâdiseler, âdet ve ahlâk, san'at ve güzellik telâkkisi yukarıdaki cümlelerin muhtevasını oluşturacak şekilde kitabın bölümleri olarak sıralanmıştır. Levend'in vurguladığı iki husus bu makale açısından önem arz etmektedir: İlki hadisler ikincisi san'at ve güzellik telâkkisi. Nitekim bu makalenin konusu klasik Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan hadislerin aynı zamanda bu edebiyatın sanat ve güzellik telâkkisi olarak ifade edilen estetik ve poetikasının oluşumundaki rolüdür.

Klasik Türk şiirinde estetik ve poetika konusunda birçok çalışma yapılmıştır (Mengi, 2009; Açıl, 2013; Coşkun, 2015). Bunlar arasından Mine Mengi (2009) ve Berat Açıl (2013) klasik Türk edebiyatında i'câzın estetik bir gaye olduğunu ortaya koymuşlardır. Genel olarak İslam estetiğine odaklanan çalışmalardan kimisi (Taşkent, 2018) Farabî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd gibi önemli Müslüman filozoflarının estetik anlayışlarını ortaya koymaya çalışmış, kimisi (Koç, 2011) meseleyi daha çok iman ve ihsan gibi İslamî kavramlarla açıklamış, kimisi de (Ayvazoğlu, 1999) üsluplaştırma gibi kavramları öne çıkararak plastik sanatlar dâhil olmak üzere İslam sanatlarında ortaya çıkan estetiği tahlil etmiştir. Bunun yanında Osmanlı şiirinin estetik ve

1 Bu kelimeyi felsefî bir akımın adı olarak değil de gündelik anlamıyla kullanıyorum.

poetikasını belirlemeyi hedefleyen (Okuyucu, 2004) veya Fuzulî (Doğan, 1997) ve Câmî (Kaçar, 2016) gibi tek bir şairin poetikasını ortaya çıkarmaya çalışan yayınlar da mevcuttur.

Bunların yanı sıra klasik Türk edebiyatındaki estetik ve poetik kavramlara dair çalışmalar da son dönemde öne çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan bazıları Kur'ân-ı Kerîm'in belagati ve şiirsel söylem arasında bağlantılar kurup acz, icaz, mucize gibi kavramlara odaklanmak yoluyla ilahi kelamın klasik Türk edebiyatında estetik ve poetikanın oluşumundaki rolünü ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. (Açıl, 2018; Açıl, 2021a) Allah'ın delili ve Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi addedilen Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra Hz. Muhammed'in söz, davranış ve ikrarları olarak tanımlanan hadisler de klasik Türk şiirinin kaynakları arasında gösterilmektedir. Bu makalede hadislerin aynı zamanda klasik Türk edebiyatının estetik ve poetik düşüncesinin oluşumuna kaynaklık edip etmediği sorgulanacaktır.

Şiirle ilgili hadisler bugüne kadar birçok çalışmada ele alınmış olmalarına rağmen söz konusu hadislerin estetik ve poetika ile ilgileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Hz. Peygamber'in şiir okuduğuna ve dinlediğine dair rivayetler mevcuttur. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in kendisinin ve ashabının gündelik hayatlarında şiirin mevcut olduğu müsellemidir. Nitekim Hz. Peygamber'in, şiir okunmasını istediği, şiir okunan meclislerde bulunduğu ve bizzat kendisinin şiir terennüm ettiği nakledilir. Dolayısıyla Hz. Muhammed tarafından şiirin kategorik olarak reddedildiği şeklindeki iddia tartışmaya açık olduğundan makalenin ilerleyen bölümlerinde bu konu hadisler ışığında açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Bu makalenin amacı, şiirle ilgili hadisleri sıralamak değildir. Aksine estetik ve poetikanın hadislerden beslenip beslenmediği sorusunu odağa alarak şiirle ilgili hadislerin Osmanlı edebiyatındaki estetik ve poetik zihniyetin oluşumuna katkısını sorgulamaktır. Sonuç olarak, klasik Türk şiir estetiği ve poetikasının oluşumuna hadislerin de kaynaklık ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı şiirinin estetik ve poetikası, klasik Türk edebiyatının sanat anlayışındaki dönüm noktalarına da işaret eden birkaç bölümde ele alınacaktır. Söz konusu dönüm noktaları, bölümler ve her birinde ele alınacak meseleler şu şekilde tasarlanmıştır:

- a. Şiirin meşrulaştırılması ve şiir-sihir ilişkisi,
- b. Şiirin tebcili ve şiir-mucize ilişkisi,
- c. Şiirin zorunluluğu ve şiir-vazife ilişkisi,
- d. Şiirin mahiyeti ve mimesis-hadis ilişkisi.

Hz. Muhammed'in şiir okuduğu ve okuttuğunu göstermek makalenin tartışma bölümlerine bir girizgâh yapabilmek için gerekli görülmektedir.

Hadislerin çoğunu ihtiva edip en güvenilir altı hadis kitabından oluştuğu varsayılan Kütüb-i Sitte'den (Aydemir, 2003) biri olan *Câmi 'u s-Şaḫīḥ* adlı kitabın müellifi Tirmizi'nin naklettiği

gibi bir gün Hz. Aişe'ye Hz. Muhammed'in şiirden bir şeyler terennüm edip etmediği sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Evet, İbn Ravâha'nın (ö. 8/629) şiirini terennüm eder ve şu mısraı okurdu: 'Kendisine azık vermediğin kimseler sana haber getirecek.'" (Tirmizî, "Edeb", 70). Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Muhammed hayattayken şiir okumuştur. Başka bir rivayeti Câbir İbn Semure (r.a.) şu şekilde anlatmaktadır:

Ben, Resûlullah (s.a.v.)'la yüz defadan fazla birlikte oturdum. Ashâbî ona şiirler okuyor, cahiliye devriyle ilgili hadiseleri zikrediyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) da sâkitâne onları dinlerdi. Bazen (anlatılanlara) onlarla birlikte tebessüm buyurduğu olurdu. (Tirmizî, "Edeb", 70)

Bu hadis Hz. Muhammed'in şiir okunan bir ortamda bulunduğunu, okunan şiirlere tebessümle karşılık verdiğini göstermektedir. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in şiir okunmasını istediğine yönelik hadis rivayetleri de mevcuttur. Örneğin Amr İbnü's-Şerrîd babasından yani Şerrîd'den naklen şunu anlatır:

Bir gün ben Resûlullah'ın bineğinin arkasına binmiştim. Bir ara bana: 'Hafızanda Ümeyye İbnu Ebi's-Salt'ın şiirinden bir şeyler var mı?' diye sordu. Ben: 'Evet!' deyince: 'Söyle!' dedi. Ben kendisine bir beyit okudum. O yine: 'Devam et!' dedi. Ben bir beyt daha okudum. O yine, 'Söyle!' (diye) emretti. Böylece kendisine yüz beyit okudum. (Müslim, "Şiir", 1)

Bu rivayet Hz. Peygamber'in şiir okumanın yanı sıra şiir okunmasını istediğini, okunan şiiri dinlemekten zevk aldığını göstermektedir. Tirmizî ve Müslim gibi en muteber hadis âlimlerinin eserlerinde yer alan bu üç hadis Hz. Muhammed'in şiiri kategorik olarak reddetmek bir yana, şiiri sevdiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu husus başka çalışmalarda da (Güleç, 2018) gözlemlenmiştir.

Yazının bu aşamasında klasik Türk edebiyatının estetik ve poetikaya yönelik düşünce tarihini dört aşamaya ayırarak ele almayı amaçlamaktayım. İlk aşama şiirin meşru bir uğraş olarak kabulü ve bunda hadislerin rolüdür.

Bu noktada hadislerin toplumdaki konumuna dair kanaatimce temsil değeri yüksek bir esere müracaat edilebilir. Bursalı Mehmed Tahir, hadislerin sadece şairler tarafından değil, tüm müelliflerce bilindiğini göstermek üzere, meşhur eseri *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabının başına şiirle ilgili toplumda mütedavil hadislerin listesini eklemiştir:

Fezâil-i şî'r ve şuarâ hakkında şeref-vârid olan hadis-i şerifeden bazıları:

'Çocuklarınıza şiir öğretiniz. Zirâ o zihni açar, cesaret verir.'

'Beyândan bir kısmı sihir (gibi büyüleyici)dir. Şiirin bir kısmı da hikmettir.'

'Şairlerin dili, cennetin anahtarıdır.'

'Cibrîl seninle! Söyle ya Hassân!'

'Allahu Tealâ'nın arşın altında birtakım hazineleri vardır. Bunların anahtarları da

şairlerin dilleridir.’

‘Şiirden hikmetli olanları ve meselleri öğreniniz.’

‘Şairlerin kalpleri Rahman’ın hazineleridir.’ (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, s. 486).

Bursalı Mehmed Tahir, söz konusu hadislerin şiir ve şairlerin derecesini yükselttiğini, toplumun da bundan haberdar olduğunu ima etmektedir. Bununla birlikte şiirle ilgili olmak üzere Bursalı’nın dönemindeki anlayışa varıncaya kadar uzunca bir yoldan geçmek gerekmiştir.

1. Şiirin Meşrulaştırılması/Şiir-Sihir İlişkisi

Klasik Türk edebiyatının başlangıcında şiirle ilgili önemli tartışmalardan biri, şiirin meşru olup olmadığı meselesidir. Bu mesele hem İslâm’ın ilk zamanlarında hem de günümüz akademisinde İslâm’ın ilk zamanları hakkında yapılan çalışmalarda sıklıkla karşımıza çıkmakta olup Osmanlı dönemi şura tezkirelerinin mukaddimelerinde ve kimi divanların dibacelerinde de tartışılmıştır. Tahir Üzgör’ün *Türkçe Dîvân Dibâceleri* adlı çalışmasının gösterdiği gibi söz konusu tartışmada şairler, ayetlerin yanı sıra hadisleri de şiirin meşruiyetini göstermekte birer delil addetmişlerdir. (Üzgör, 1990) Şair ve tezkireciler, niçin şiirle iştigal ettiklerini açıklama ihtiyacı hissedip yaptıkları işin meşru olduğunu kanıtlamak istemişlerdir. Üzgör bu konunun neden gündeme geldiğini sarahaten şu şekilde dile getirmiştir:

Dîvân dibâcelerinin bizce en mühim yönlerinden birisi, şiir ve şaire karşı, İslâmiyetin birbirine ters gelen iki farklı tutumunu ortaya koymasındadır. Ali Şîr Nevayî’den itibaren dibâce yazan şairlerimizin çoğunun bu konuya girerek şiirin ve şairin müdafaasını yapma mecburiyetlerini hissetmeleri, İslâm dünyasının genel olarak bir kısım şiir ve şaire karşı menfi bir tavra sahip olduğu fikrini doğurmaktadır. Ancak dibâcelerde kötü ve iyi şiir ve şairin bulunduğu ortaya konarak iyilerin ibrası yapılmakta, âyet ve hadisler ile şiir arasındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır ki bu konuda Fuzulî, *Farsça Dîvân* mukaddimesinde “Maharet sahibi fasihler ve doğru düşünen fazıllar, şiir fenninin güzelliklerine ve iyiliklerine dair âyet ve hadisler zikrederek değerli kitaplar yazmışlar ve şiiri her türlü lekeden temizlemişlerdir.” der. (Üzgör, 1990, s. 24)

Bu bağlamda akla gelebilecek birçok hadis vardır. Nitekim bu hadislere hem tezkire yazarları hem de şairler tarafından müracaat edilmiştir. Bunlardan en yaygını Übey İbn Ka’b tarafından rivayet edilen “Şiirde hikmet vardır” hadisidir. (Buharî, “Edeb”, 90; Tirmizi, “Edeb”, 69) İbare olarak bu hadise çok benzeyen başka bir hadis-i şerif ise şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.v.)’a bir bedevi geldi. (Dikkat çekici bir üslupla) konuşmaya başladı. Efendimiz (s.a.v.): ‘Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır’ buyurdu.” (Ebu Davud, “Edeb”, 95; Tirmizi, “Edeb”, 63) Bu hadislerin de etkisiyle şiirin hikmet, sihir ve büyüyle ilişkisi çokça tekrarlanan bir motife dönüşecek, şiiri ibra etmek isteyenler tarafından sıklıkla gündeme getirilecektir.

Osmanlı şair ve tezkirecilerinin de şiirin meşruiyetini ilk başlarda bu bağlamda tartıştıkları görülmekle beraber meselenin estetik ve poetik yönünü daha fazla vurgulamak istercesine şiir

ve sihir arasında ilişki kurdukları gözlemlenmektedir. Üzgör'ün aktardığına göre yukarıda nakledilen hadis-i şerif farklı biçimlerde intikal etmiş olup şairlerin divanlarının dibacelerinde mevcuttur. Ona göre Nev'î, Abdülahad Nûrî söz konusu hadis-i şerife “Söz vardır ki hiç şüphesiz büyüünün ta kendisidir.” şeklinde atıfta bulunmuşken aynı hadis Lâmi'î tarafından “Şiir vardır ki hikmetin ta kendisidir.” biçiminde kullanılmıştır. Ali Şîr Nevayî, Yârî, Re'fet, Nîmetî gibi şairlerin divan dibacelerindeyse hadis-i şerif, “Muhakkak ki şiir hikmetin ta kendisidir ve söz sihirdir.” şekline bürünmüştür. (Üzgör, 1990, s. 25) Görüldüğü gibi klasik Türk şairleri şiirin meşruiyetini tartışırken “hikmet” ve “sihir” kavramlarını öne çıkarmışlar, bu şekilde şiirin belagat ve fesahat yönüne vurgu yapmışlardır.

Şiir-sihir ilişkisi bir yandan Kur'ân-ı Kerîm'in şiir olup olmadığı tartışmasında kullanılırken bir yandan şiirin temize çıkarılmasında başvuru karşılaştırmalardan biri hâline gelmiştir. Konuyu en derinlikli şekilde işleyen tezkire yazarlarından biri olan Âşık Çelebi *Meşâirü'ş-Şuarâ*'nın mukaddimesinde şiiri ibra etmek istemiştir. (Bayram, 2018) Latîfî de Kur'ân-ı Kerîm'in şiir olmadığını ve Hz. Peygamber'in şair olmayı reddettiğini yazmaktadır. (Latîfî, 2000, s. 74-84) Fakat bu reddedişin şiir veya şairleri sevmemekten dolayı olmadığını eklemeyi ihmal etmemektedir. Latîfî, “Belki münkirîn ü müşrikîn inkâr u ‘inâda mecâl bulup ve Kur'ân-ı ‘azîmî şî're haml idüp ihtilâf ihtilâlê mûcib ü bâis olmasından hazer itdiler,” demekle buradaki amacın, Kur'ân-ı Kerîm'i tartışmalardan uzak tutmak olduğunu ifade eder. (Latîfî, 2000, s. 78) Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden beri tartışılan şiir-sihir ilişkisine bir cevap olarak da bu konu gündeme gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in şiir veya sihir olmadığını ortaya koymaya çalışan i'câzü'l-Kur'ân² literatürünün etkisi burada kendini açıkça göstermektedir. Berat Açıl, “acz”, “i'câz” ve “mucize” kavramlarının klasik Türk edebiyatında estetik birer kavrama dönüşme sürecini bir makalede ele almış, kavramları estetik anlamlarıyla kullanan şairlerin önemli bir kısmının beyitlerine yer vermiştir. (Açıl, 2021a)

Her ne kadar tezkireciler Kur'ân-ı Kerîm'in şiir olmadığını ortaya koymaya çalışsalar da şairler şiirlerinin büyüleyici olduğunu vurgulamak istemişlerdir. Bu konuda çoğunlukla Hz. Mûsâ'nın büyücüleri alt etmesi veya Hz. İsa'nın sözün gücüyle ölülerini diriltmesi mucizelerine telmihte bulunmuşlardır. Gülay Karaman, şiir-sihir ilişkisini bir makalede tartışmış, bunun estetiğe katkı sunduğunu ortaya koymuştur. (Karaman, 2015) Kimi divan dibaceleri de şiirin sihir gibi güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgulayan hadisleri anımsatmışlardır. Tahir Üzgör'e göre örneğin Lamiî Çelebi, “Şiir, yazılan şeylerin en şereflişidir” hadisine yer vermektedir. Lamiî Çelebi ve Nuri divanlarının dibacelerindeyse “Allah'ın arş altında hazineleri vardır ki bunların anahtarları şairlerin dillerindedir” hadisine yer verilerek hem şiir hem de şair ibra edilmiştir. (Üzgör, 1990, s. 25) Görülüyor ki söz-şiir-sihir-büyü-mucize ilgisi şairlerin tasannu yapımları için müsait bir ilişki silsilesi oluşturmuştur.

Latîfî meşruiyet konusunu Hz. Peygamber'in davranışlarından hareketle de izah etmek ister ve şöyle yazar:

2 Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevi yönünün ve üstünlüğünün erişilmez bir boyutta olduğunu ortaya koymaya çalışan eserlerin ve literatürün ortak adı olan “i'câzü'l-Kur'ân” kavramı için bkz. (Yavuz, 2000).

Hattâ sultân-ı enbiyâ ve bürhân-ı asfiyâ yanî Hazret-i Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) ashâbun şuarâsı ve ahbâbun bülegâsı feyz-i ilhâm ile mevzûn u manzûm na'tler ve mahmidet ü midhatler diyüp izz-i huzûr-ı fâyizü'n-nûrında okurlardı. Hiçbirine reddidüp vech-i imtinâ'dan bu memnû'dur giderün ve okuman bunu, nâ-meşrû'dur divedi ve kaside ve eş'âr ileten şu'arâya incinüp veya kimseye anlardan şikâyet itmeyüp belki hezâr ihsân u istihsân ile her birine cevâyiz ü 'atâyâdan mükâfat idüp muğtenim gönderürdi. (Latifi, 2000, s. 80)

Latifi'ye göre şairler, Hz. Peygamber'e kaside sunduklarında reddedilmiyor, meclisten uzaklaştırılmıyor, şiirden menedilmiyor aksine ödüllendiriliyorlardı. Klasik Türk edebiyatının en önemli nazım biçimlerinden biri olan kasidenin yaygın olmasının nedenlerinin yanı sıra, kaside şairinin başta yöneticiler olmak üzere övülen kişilerce ödüllendirilmesinin bir izahı da Peygamber Efendimiz'in bu sünneti olsa gerektir. Memdûh-şair veya hâmî-mahmî yani himaye ilişkilerinin köklerini de burada aramak gerekir mi sorusu, klasik Türk şiirinin estetiği açısından önem arz etmektedir.

Klasik Türk edebiyatı dahilinde kalem oynatan tezkireciler ve şairler şiirin meşru olduğunu hadislerden de destek alarak kanıtladıktan sonra şiirle iştigal etmeye devam etmişlerdir. Fakat klasik Türk edebiyatı konuyu meşruiyetle sınırlı tutmayıp sihir zaviyesinden ele alarak "sihir"i estetik bir kavrama dönüştürmüştür. Bu bağlamda divanların kendilerinde de "Şiirde hikmet vardır" ve "Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır" hadislerine telmihler yapılmış veya bu hadislerden iktibaslar yapılmıştır. Böylelikle şiir-hikmet ve şiir-sihir ilişkisi tesis edilerek şairlerin insanları etkileyebilmek için, sihir kadar etkili, hikmetli şiirler söyledikleri ima edilmiştir. Böylece meselenin kuramsal boyutuyla yani estetik bir açıdan bakıldığında şiirin meşruiyeti konusu ele alınırken uygulamada yani poetik açıdan şiir-sihir ilişkisi açısından konu işlenmiş olup "sihir" bir kavrama dönüştürülmüştür. Bunun bir sonraki adımında şairler ve tezkire yazarları şiiri tebcil etmek için şiiri mucizeyle ilişkilendirmişlerdir.

2. Şiirin Tebcili/Şiir-Mucize İlişkisi

Osmanlı dönemi poetikasında şiirle ilgili ikinci aşama veya ikinci tavır şiiri tebcil etmektir. Şiir, çoğunlukla mucizeyle ilişkilendirilmek yoluyla tebcil edilmiştir. Nitekim şiirin mucizeyle ilişkilendirilerek tezkire ve divanlarda tebcil edildiğine/yüceltildiğine sıkça rastlanmaktadır. Şiir-mucize ilişkisi, haddizatında Kur'ân-ı Kerim ve belagat bağlantısından hareketle kurulmaktadır. Cahiliye döneminde şiir, Arapların gözünde çok üstün bir seviyedeydi. Kur'ân-ı Kerim'e ilk defa olmak üzere muhatap olan Arapların bu anlayışı, Allah'ın en büyük delili ve Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'ân-ı Kerim'in belâgat ve fesahatinin mucizevî bir güzellikte olmasını beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi, peygamberlere genellikle kendi toplumunun üstünlük iddiasında bulunduğu konuyla alakalı bir mucize verilmiştir. Hz. Mûsâ'nın mucizesinin sihirle, Hz. Yûsuf'un mucizesinin rüya tabiriyle, Hz. İsa'nın mucizesinin de tıpla ilgili olmasının nedenlerinden biri toplumlarının bu konulardaki üstünlük iddiasıdır.

Söz konusu toplumlar sihir, rüya tabiri ve tıpta ileri bir seviyede olduklarından Hz. Mûsâ, Hz. Yûsuf ve Hz. İsâ tarafından onlara gösterilen mucizenin insan elinden çıkmamış olduğunu hemen anlayabildiler.

Hz. Peygamber'e en önemli özelliği belagat ve icâz olan Kur'an-ı Kerîm mucize olarak indirilmiştir. Nitekim Mekke müşrikler de Kur'an-ı Kerîm'in ilahî bir kelim olduğunu hemen anlamışlardı. Kur'an-ı Kerîm'in fesahat ve belagatindeki bu üstünlük Cahiliye dönemi Araplarını aciz bırakmış, onları dehşete düşürmüştür. Şeyh Gâlib fesahat iddiasında bulunan Cahiliye dönemi şairlerinin Kur'an-ı Kerîm'in icâzı karşısında dehşete düştüklerini icâzlı bir şekilde dile getirmiştir: "İ'câz ile cem' olup fesâhet/Verdi füsâha-yı kavme dehşet" (Şeyh Gâlib, 2015). Onların dehşete düşmelerinin sebebi, Kur'an-ı Kerîm'deki fesahat ve belagati çok iyi anlamaları ve onun gibi bir kelamın insanlar tarafından ortaya konamayacağını kavramalarıydı. Bu anlayış ve kavrayış beklenenin aksine onları inkâra yöneltmiştir. Hz. Peygamber'e yöneltilen mecnun, sâhir ve şair gibi ithamların arkasında, Kur'an-ı Kerîm'in muhataplarının bu acziyeti yatmaktadır, çünkü Kur'an-ı Kerîm'in de belirttiği gibi tehadîye³ cevap verememişlerdir.

İ'câzın klasik Türk şairleri için estetik bir ölçüt, varılması amaçlanan bir hedef olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu nedenle Osmanlı dönemi şairleri de Hz. Peygamber'e mucize olarak indirilen Kur'an-ı Kerîm'in mucizevi belagatini kendilerine örnek almışlardır. Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ta gösterdiği gibi Kur'an-ı Kerîm'in mucizeviliğini sağlayan onun belagat ve fesahati olduğuna göre, onun bu özelliğinin anlaşılması gerekmektedir. Bu sayede Allah'ın delili ilânihaye geçerliliğini koruyacaktır. Nitekim Allah, Kur'an-ı Kerîm'in bu hususiyetini anlayabilecek bir zümre de yaratmıştır. Kur'an-ı Kerîm'in icâzını en iyi şairler bildiğine/ anladığına göre Allah, bu mucizenin anlaşılması ve anlatılması için şairleri ve şiiri yaratmış, onları memur kılmıştır. Allah, şairleri Kur'an-ı Kerîm'in mucizeviliğini anlamak ve anlatmak için görevlendirdiği için onlara Kur'an-ı Kerîm'i anlama kudreti de vermiştir. Osmanlı şairlerinin tab'ı şiir olarak adlandırdıkları kavramda bu hususun da payı vardır.

Bu minvalde şiir ve şairlerin övüldüğü vurgusunun divan dibacelerinde de işlendiğini hatırlatmakta fayda var. Nitekim Yârî, "Cennetin anahtarı şairlerdir." hadisine dibacesinde yer verirken "Şairler sözün sultanıdır." hadis-i şerifiye Necâfî, Lâmi î, Nev'î gibi şairlerin divan dibacelerinde kullanılmıştır. (Üzgör, 1990, s. 25) Bahsi geçen şairler, şiir ve şairin zemmedilmediğini aksine tebci edildiğini kanıtlamak için yukarıda bahsi geçen hadisleri nakletmişlerdir.

Nef'î'nin meşhur beyti, yüzlerce beyit arasından, şiir-mucize ilişkisini en veciz şekilde dile getiren örnektir.

Tûtî-i mu'cize-güyem ne desem lâf değil
Çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil (Nef'î, 1993, s. 315)

3 Kur'an-ı Kerîm'in Allah kelâmı olmadığını iddia eden müşriklere/cahiliye Araplarına karşı, Allah'ın Kur'an'ın benzerini getirmeleri konusunda meydan okuması anlamına gelen "tehadî" terimi için bkz. (Yavuz, 2000).

Başka şairlerde de görüldüğü üzere Nef'î, şiir ve mucize ilişkisi kurmaktadır. Beyitte şair, mucize söyleyen bir papağan olduğunu, söylediklerinin yani kaleminden dökülenlerin sıradan laflar olmadığını iddia etmektedir. Bilindiği gibi papağanın kendine ait sözü bulunmaz, bunun yerine sahibinin ona öğrettiklerini tekrarlar. Bu nedenle şair, ben sahibimin sözlerini tekrar eden bir papağanım demektedir. Bu söyleyişte bir yandan acziyetin kabulü varken öte taraftan tefahür bulunmaktadır. Kendine ait sözü bile olmayan bir şair olduğunu ikrar eden Nef'î, söylediklerinin Allah tarafından ona bahşedilmiş, öğretilmiş mucize benzeri sözler olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısıyla zımnen söz sahasının peygamberi olduğunu iddia ederek mufaharede bulunmuştur. Beytin ikinci mısraı hem şiirinin muhataplarına hem de (belki) dönemin diğer şairlerine bir eleştiri olarak da okunabilir. Zira çarh ile yani dünyada yaşayan insanlarla söyleşemeyeceğini, bunun imkânsız olduğunu çünkü onların gönüllerinin saf olmadığını, dünyalık ile dolu olduğunu ifade etmektedir. Nef'î'nin sözlerini anlayabilmek için gönüllerin saf olması gerekmektedir. Şairin Allah'ın mucizevî belagatini insanlara aktardığını, ona aracılık ettiğini veya ondan esinlenen şiirler söylediğini ima etmesi birçok şairde karşımıza çıkan önemli bir estetik ve poetik bakış açısıdır.

Bu bakış açısıyla hadislerde belirtilen ya da hadislerle de desteklenen şiirin bir başka amacının da olması gerektiği fikri arasında bir ilişki olduğu açıktır. Nitekim hadislerle göre şairlerin vazifeleri arasında hakikati müdafaa etmek de bulunmaktadır.

3. Şiirin Zorunluluğu/Şiir-Vazife İlişkisi

Şiirin ve şairin varlığı, toplumda icra ettiği rol Platon'un *Devlet* adlı kitabından bu yana estetik ve poetikanın önemli tartışma konularından biridir. Platon'a göre sanat ve şiir hakikatten iki kat uzaktır. Bundan dolayı onun kurulacak ideal devletinde şairlere yer vermediği iddia edilmiş, bununla ilgili geniş bir literatür oluşmuştur. Hocası Platon'un aksine Aristo, sanatın hakikatten uzak olmadığını iddia etmiş, bundan dolayı *mimesis*'e başvuran şairin toplumun önemli bir ferdi addedilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Estetik ve poetika açısından şiir ve şairin mevcudiyeti ile beraber topluma katkıları da sorunsallaştırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in mucizevililiğinin devamına katkı sunmayı görev edinen Osmanlı dönemi şairleri, aynı zamanda Müslüman toplumun birer üyesidirler. Bu yönüyle kendilerini İslam'ın ve imanın şartlarını yerine getirmekle mükellef addetmişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde Müslümanlar için dile getirilen dinin emirlerine uyma gerekliliğine bir şahıs olarak onlar da uyarlar.

Şiir ve şairin mevcudiyetinin zorunluluğu meselesi klasik Türk edebiyatında şiir-vazife ilişkisi şeklinde ele alınmıştır. Örneğin Şeyh Gâlib, şairlerin Kur'ân-ı Kerim'in belagat ve fesahatini anlatmakla, ondaki i'câzı göstermekle memur edildiklerini, görevlendirildiklerini *Hüsn ü Aşk*'ta (763-765. beyitler) açıkça dile getirmektedir.

Ger şî'r ü fesâhet olsa nâ-yâb
Kur'ân'ın olur bu fazlı güm-yâb

Ger kalmasa şâ'ir-i sühan-dân
Bürhân-ı Hüdâ bulurdu noxsân

Ta'ciz için gerçi etdi me'mûr
Bî-kudret olur mı sarf-ı makdûr (Şeyh Gâlib, 2015)

Şair ve vazife ilişkisi hadislerde kendine yer bulmuştur. Araplar arasında, şairlerin güçlü konumları itibariyle savaşlarda da en önde yer aldıklarını hesaba kattığımızda şu hadis, şairlerin görevini vurgulamaktadır: “Muhakkak ki mümin canıyla, kılıcıyla ve diliyle cihat eder. Canımı kudret elinde tutan Zât'a yemin olsun! Gerçekten sizin kâfirlere karşı şiir okumanız, yayından fırlayan oktan onlarda daha çarpıcı bir etki bırakır.” (Ahmed Muhammed b. Hanbel, 1998, s. 456 aktaran Yektar, 2016, s. 412) Bu hadis aynı zamanda şairlerin neden toplumda önemli bir yer işgal ettiklerini, savaşta askerlerden daha etkili olabildiklerini göstermektedir. Aşağıdaki hadis şairlere verilen kıymeti tartışmaya mahal bırakmayacak denli sarih bir şekilde göstermektedir.

Hiz. Aişe (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) şair Hassân bin Sâbit (r.a.) için mescide hususî bir minber koymuştu. Hassân, orada kurulup mufâhara yapar veya Resûlullah (s.a.v.)'ı hasımlarına karşı müdafaa ederdi. Aleyhissalâtu vesselâm: ‘Allah (c.c.) Hassân'ı, Resûlullah'ı müdafaa ettiği veya onun adına mufâhara yaptığı müddetçe Ruhü'l-Kudüs'le takviye etmektedir’ derdi.” (Buharî, “Edeb,” 91; Tirmizî, Edeb,” 70)

Yukarıdaki hadise göre Allah, Hiz. Peygamber'i hasımlarına karşı sözle müdafaa eden Hassân'ı Ruhü'l-Kudüs'le desteklemekte, korumaktadır. Bu, herhangi bir şaire bahşedilmiş en yüksek merteye olsa gerektir. Nitekim Hiz. Berâ aynı hadisin başka bir rivayetini şu şekilde nakletmektedir: “Resûlullah (s.a.v.), Kureyza günü, (şairi) Hassân bin Sâbit'e: ‘Müşrikleri hicvet, zira Cebrail seninle beraberdir!’ dedi.” (Buharî, “Edeb,” 91; Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe,” 153)

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledilen bu hadise göre, Hiz. Peygamber döneminde şairlere barışta ve savaşta övme ve yerme vazifeleri verilmiştir. Hatta Lamî Çelebi'nin divan dibacesinde de belirtildiği gibi, bu vazifelerden birini icra eden Hassân bin Sâbit için, Hiz. Peygamber, “Allah seni Ruhülkuds ile destekleyip kuvvetlendirsin” diye dua etmiştir. (Üzgör, 1990, s. 25) Bu hadisi Lâmi'î Çelebi de dibacesine kullanmış olup (Üzgör, 1990, s. 25) şairin toplum içindeki konumunu güçlendirmek istemiştir.

Başka bir hadis-i şerifte Hassân bin Sâbit'in müşrikleri hicvetmek konusunda Hiz. Muhammed'den izin istediği Hiz. Aişe tarafından nakledilmektedir.

Hiz. Aişe (r.a.) anlatıyor: “Hassân bin Sâbit, (Mekkelî) müşrikleri hicvetmek için Hiz. Peygamber (s.a.v.)'den izin istedi. Aleyhissalâtu vesselâm: “Benim nesebimi nasıl hariç tutacaksın?” dedi. Hassân (r.a.): “Senin (nesebini) sade yağdan kıl çeker gibi, onlardan çekip çıkaracağım!” cevabını verdi. (Buharî, “Edeb,” 91; Müslim, “Fezâilü's-Sahâbe,” 156-57)

Bu hadisler aynı zamanda şairlerin Arap toplumunda ifa ettikleri rolleri de ortaya koyarlar çünkü şairlerden savaşıklık, otacılık, tarihçilik gibi görevleri yerine getirmeleri de beklenmekteydi. Bu nedenle Arap toplumunda şairlerin itibarı oldukça yüksek bir seviyedeydi. Hz. Muhammed’in şiir ve şaire verdiği önemin yanı sıra şairlerin toplumda ne kadar önemli bir görev ifa ettiklerini ortaya koyan bir diğer hadis de şudur:

Hz. Enes (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) Umretü’l-kazâ sırasında Mekke’ye girdiği zaman şairi Abdullah İbnu Ravâha, önünde yürüyor ve şu şiiri okuyordu:

Ey kafir çocukları (Resûlullah’a) yol açın!

Bugün ona gelen vahiy adına, size,

Öyle bir vururuz ki, tepenizi yerinden uçurur,

Ve dostu dostuna unutturur.

Bunu gören Hz. Ömer:

‘Ey İbnu Ravâha! Sen Resûlullah (s.a.v.)’ın önünde ve Allah’ın Harem bölgesinde şiir mi okuyorsun?’ dedi. Ancak Resûlullah: ‘Ey Ömer bırak onu. Onun şiirleri, Mekkeli kâfirlere oktan daha çabuk tesir eder!’ diyerek müdahale etti.” (Buharî, “Edeb,” 90, 95, 111, 116; Müslim, “Fezâil,” 70)

Naatların yazılma sebeplerinden biri de Hz. Peygamber’in duasına mazhar olmak olmalıdır. Şiir yoluyla Hz. Muhammed’i methetmenin övülen ve desteklenen bir amel olduğu ve Hz. Muhammed’in dua ettikleri arasına katılmak sonucunu doğurabileceği için Müslüman şair, naat yazmayı kendine vazife addetmiştir. Kırk hadis, yüz hadis telif, tercüme, istinsah, mütalaa, müzakere ve himayesinin neden yaygın olduğunun cevaplarından birini burada aramak gerekir.

Nitekim Kaside-i Bürde hem şiir hem şair hem toplum hem de hâmil olarak yöneticilerin şiirle ilişkilerini, hatta klasik Türk şiirinin poetik kabullerini belirlemiştir. Cahiliye döneminin ünlü şairlerinden Ka’b bin Zühayr’in Hz. Muhammed hakkında bir hiciv yazdığı, bu sebeple katline cevaz verildiği rivayet edilir. Bunun üzerine Müslüman olmuş kardeşi, onun gelip af dilemesini salık verir. Tövbe etmek ve İslâm’ı kabul etmek amacıyla Hz. Muhammed’in huzuruna çıktığında onu methetmek maksadıyla bir kaside okumuştur. Kasideyi çok beğenen Hz. Muhammed, hırkasını Ka’b bin Zühayr’in omuzlarına koymuştur. Hırkaya bürde dendiği için şiir, “Kasidetü’l-Bürde” ismiyle meşhur olmuştur. Bu kaside üzerine çok fazla şerh, nazire yazılmış, her biri defalarca istinsah edilmiştir. Bu şiir, Cahiliye dönemi kaside usulüne göre yazılmış olmasına rağmen övgüye mazhar olmuştur. Klasik İslâmî edebiyatlarda kaside türünün bu kadar güçlü olmasının nedenlerinden biri de Hz. Muhammed’in övdüğü bir işi devam ettirmektir. Padişahlar, belki de Hz. Muhammed’in sünnetini devam ettirmek niyetiyle şiiri himaye ediyorlardı. Müstensihlerin de bu kasideyi ibadet saikiyle çoğaltmış olmaları muhtemeldir.

Bütün bunlardan hareketle şiirin nasıl olması gerektiğine dair, naatın veya hicvin ölçüsüne yönelik bir belirleme var mı sorusu akla gelmektedir. Makalenin son kısmında işte bu sorunun muhtemel cevaplarına odaklanacak, şiirin nasıl olması gerektiğini belirleyen estetik ve poetika konusunda kuramsal düzeyde belirleyici olduğunu düşündüğüm hadislerden birkaçına yer vereceğim.

4. Şiirin Mahiyeti/Mimesis-Hadis İlişkisi

Osmanlı döneminde, özellikle nicelik açısından meseleye bakıldığında, estetik ve poetikaya dair günümüzdeki kuramsal beklentilerimizi karşılayacak düzeyde eser kaleme alınmamıştır.⁴ Bununla birlikte şiirin mahiyetinin ne olduğunun ve poetikanın ardındaki estetiğin temel unsurlarının izleri sürülebilir. Klasik Türk edebiyatı estetiğini anlamak için südür teorisine kısaca değinmek gerekir. Bu teorinin kökleri çok eskilere dayanmakla beraber ilk defa Plotinos (ö. 270) tarafından sistemli bir şekilde ortaya konmuştur. (Açıl, 2022) Yeni-Eflatunculuk adı altında İslam felsefesini ve tasavvufu derinden etkileyen bu teoriye göre âlem yoktan var edilmemiş, Tanrı’dan feyz yoluyla südür etmiştir. Bu sayede ezelden beri var olan Tanrı ile sonradan yaratılmış olan âlem arasındaki irtibat sorunu çözülmüştür. İslâm felsefesinde Fârâbî (ö. 339/950) başta olmak üzere birçok filozof bu teoriyi benimsemiş olmakla beraber südür teorisi İbn Sinâ (ö. 428/1037) ile özdeşleşmiştir. Ona göre Tanrı’da bulunan varlık anlamı âlemde tecelli yoluyla tezahür eder. İbnü’l-Arabî, tecelli yerine zühûr kavramını tercih eder ve aslında Tanrı’dan ayrı bir âlemin var olmadığını savunur. Ona göre de yeniden yaratma yoktur; varlıklar Tanrı’nın ilminde bulunan a’yân-ı sâbitenin zühûr etmesinden başka bir şey değildir. (Üçer, 2021)

Nitekim Osmanlı dönemi şiirinin estetiği ve poetikası büyük oranda südür ve tasavvuf tarafından belirlenmiştir. Bu bakış açısının en güzel ifadesi şu kudsî hadiste dile gelmiştir: “*Küntü kenzen mahfiyen fe-ahbebtü en-u’rafe fe-halektü l-halke li-u’rafe bihi*” yani “Gizli bir hazineydim; bilinmeyi sevdim/istedim. Bilineyim diye mahlukatı/varlığı yarattım.” (el-Aclunî, 1351, s. 132) Her ne kadar bu kudsî hadisin mevzu olduğu kesinse de Zariyat Suresi’ndeki “İns ve cinni bana ibadet etsinler diye yarattım,” (Kur’ân-ı Kerîm, Zâriyât 56) mealindeki ayetle mana açısından benzerlik arz ettiği için mutasavvıf ve şairler tarafından kabul görmüştür. Buna göre âlemin yaratılmasının sebebi muhabbetir. Yeni-Eflatuncu ve Südürü anlayışta da âlem Tanrı’nın kendini akletmesi neticesi oluşmuştur. Her bir varlık kendinden bir üstte bulunan varlığa meylederek kendi tabiatında bulunan yetkinleşmeyi gerçekleştirmeye çalışır; bu da onun kemâlidir. Bu noktada tab’-ı şiir terkiibini tekrar hatırlatmakta fayda var. Bu konuyu gündeme getiren Berat Açıl, şunları dile getirmektedir:

Plotinos’un kemal anlayışında dile getirilen kendi yetkinliğini gerçekleştirmek anlayışı, zaman içinde farklı anlamlar kazanarak ve yeniden yorumlanarak klasik Türk şiirinde şairlik tabiatı olarak vücut bulmuştur. Burada şair, Allah tarafından ona feyz yoluyla bahşedilmiş olan şairlik tabiatının gereklerini yaptığına inanmaktadır. Nef’î’nin ve birçok şairin dediği gibi onlar ancak, Allah’ın onlara ihsan ettiği tabiatı gerçekleştirebilirler. Bu yönüyle *Hüsn ü Aşk*’ta en yetkin ifadesini bulan aşk, iki yönlü bir aşk olup Allah’tan kula doğru bir feyzle başlayıp daha sonra kulun farkına varmasıyla muşağa hâlini almaktadır. (Açıl, 2022, s. 90)

4 Osmanlı döneminde estetik ve poetika tartışmaları düşüncenin hemen her alanına sirayet ettiğinden estetik ve poetikaya dair kuramları ve kavramları ortaya çıkarabilmek için başta belagat kitapları olmak üzere şiirle ilgili her türden eseri ve ilimler tasnifine dair sayıları yüzü aşkın çalışmayı dikkatli bir gözle taramak gerekmektedir.

İlahî aşk adı verilen bu döngüde her bir varlık, tasavvufî kavramlarla söylenecek olursa, iniş yayı ve çıkış yayı anlamına gelen kavs-i nüzûl ve kavs-i urûc ile, aşk ya da varlık dairesini tamamlamaya, kendi kemal noktasına erişmeye çalışır. Kısaca ve kabaca tasvir ettiğim bu anlayış, Klasik Türk şiir estetiği ve poetikası hakkında yapılan çalışmaların uzlaştığı temel noktalardan biridir.

Şiirin mahiyetine dair bu kısa girizgahtan sonra şiirin nasıl olması gerektiğine değinmekte fayda var. Poetika hakkındaki ilk çalışmalardan birini kaleme alan Platon, *Devlet* adlı eserinin onuncu kitabında şiirin mahiyetini tartışır. Buna göre şiir özü itibariyle bir mimesis yani taklittir. Fakat şair, yapmadığını yapmış gibi anlatırsa kandırıkçı ismini alır. Nitekim Homeros, yapmadığını yapmış gibi, görmediğini görmüş gibi, bilmediğini bilmiş gibi anlatan yani “-miş gibi” yapan kandırıkçı bir şairdir. Bu nedenle ideal şehirde onun gibi şairlere yer yoktur. (Platon, 2009, s. 257-269) Olayları olduğu gibi anlatan şairler bu yasağın dışında tutulmuşlardır.

İslami bakış açısı da şairin olayları olduğu gibi anlatmasını beklemektedir. Cahiliye dönemi şairleri de tıpkı Homeros gibi yapmadıklarını yapmış gibi anlatırlar, söylerlerdi. Nitekim Şuara Suresi’nde bu gibi şairler benzer kelimelerle tavsif edilmişlerdir. Bunlar her vadide dolaşır, gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerlerdi. (Kur’ân-ı Kerîm, Şuara Suresi 224-226) O yüzden zemmedilmişlerdir. Fakat bunun aksini yapanlar istisna tutulmuştur. Surenin ilgili ayetleri şu şekildedir:

224. Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar.

225-226. Onların *her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini* görmez misin?

227. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah’ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler. (Kur’ân-ı Kerîm, Şuara Suresi 224) [İtalik vurgu eklendi]

Cahiliye dönemi şairlerine atıfta bulunan bu ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı’nın söz konusu ayetlerle ilgili tefsirine müracaat etmek gereklidir:

İnkârcılar Kur’ân’ın gayb âleminde verdiği haberleri şeytanların ilhamı, nazmını da şiiri olarak telakki ediyor, dolayısıyla Hz. Peygamber’e kâhin ve şair diyorlardı. İşte bu ayetler onların bu tür temelsiz iddialarını reddetmekte; inkârcı şairlere gerçekleri arayanlar değil, ancak hevâ ve hevesleri peşinden giden, zevk ve eğlence düşkünlerinin tâbi olacağını bildirmektedir.

“*Her vadide dolaşmak*” her konuya girmek, her konuda söz söylemek demektir. Gerçekten de –müteakip ayette belirtildiği üzere inançlı ve ahlâkî değerlere bağlı olanlar farklı olmakla beraber– öyle şairler de vardır ki bunlar her vadide dolaşır, iyi kötü, eğri doğru her konuya girerek toplumu etkilemeye çalışırlar. **Sözleri ile yaptıkları birbirini tutmaz, yapmadıklarını söyler, söylemediklerini yaparlar.** Bu sebeple onların peşinden dürüst insanlar değil, ancak sapkınlar gider [Elmalılı, V, 3649-3650]. (<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Şuarâ-suresi/3156/224-227-ayet-tefsiri>)

Görüldüğü gibi “gerçekte yapmadıklarını söylemek” çokça vurgulanmaktadır. Bu da söz konusu şairlerin hakikatle kurdukları ilişkinin sorunlu olduğuna işaret etmektedir. Hem Platon hem de Kur’ân-ı Kerim tarafından dile getirilen bu husus, hadis-i şeriflerde de kendine yer bulmuştur. Yukarıda örnek olarak verdiğim hadis-i şeriflerin yanı sıra aşağıdaki iki örnek şiir-hakikat ilişkisinin önemini vurgulamaktadır.

Ebü Hüreyre’nin aktardığı bir başka hadise göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bir şairin söylediği en doğru söz Lebid’in şu sözüdür: ‘Haberiniz olsun, Allah’tan başka her şey batıldır.’” (Buhârî, “Edeb,” 90; Tirmizî, “Edeb,” 70) Bu tarz şiirin methedilmesinin nedeni hakikate uygun oluşudur.

Başka bir hadise göre iyi olmayan şiir, hakikatten uzak olan hiciv eserleri olarak tavsif edilmiştir. Bu da hiciv bile olsa şiirde dile getirilen ifadelerin gerçek olması gerektiği anlamına gelmektedir. Söz konusu hadis Hz. Aişe’den naklen şu şekildedir: “Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: ‘İftira yönüyle insanların en büyüğü, bir adamı hicveden ve tümüyle bir kabileyi hicveden kimsedir. Keza, babasını inkâr edip annesini zina ile itham eden kimsedir.’” (Kütüb-i Sitte, “Şiir,” [7082]). Burada mefhum-ı hilafından şiirin hakikate uygun olması gerektiği vazedilmiş, aksi halde şairin müfteri olacağı beyan edilmiştir.

Klasik Türk edebiyatı geleneklerine uyarak şiir yazan şairler kendilerine birer mahlas seçerler. Bu da onların gerçeklik düzlemi ve kurmaca düzlemi arasında bir ayrım gözettiklerini göstermektedir. Sanat alanına ait kurmaca düzleminde kalem oynatmaları divan şairlerinin hakikatle kurdukları ilişkinin katmanlı bir hâl almasını da beraberinde getirmiştir. Klasik Türk edebiyatçıları hakikat meselesini estetik bir zaviyeden yani mimesis kavramı çerçevesinde ele almak yerine onun şiirle ilişkisini tartışmayı yeğlemişlerdir. Edebiyat ve hakikat konusunu klasik Türk edebiyatı bağlamında tartıştığı yazısında Açıl “Osmanlı şairleri için edebiyatın veya şiirin hakikati, hakikatin anlaşılmasına aracılık etmektir” (2021b, 90) sonucuna varmıştır. Klasik Türk edebiyatında hakikat sorunsalını ifa ettiği işlev açısından ele alan bu yaklaşım, Grek felsefesinde ve hadislerde dile getirilen estetik ve poetik ilkelerin bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Klasik Türk şiirinde estetikle ilgili meseleler de mevzubahis edilmekle beraber poetikaya yönelik tartışmalar daha fazla revaç bulmuştur. Çünkü İslâm felsefesinin klasik dönemlerinde felsefenin bir kolu addedilen estetiğe dair tartışmalar çokça yapılmış, birçok mesele çözüme kavuşturulmuş olmasına rağmen estetik ilkelerin şiir ve edebiyat alanındaki uygulamasını da kapsayan poetikaya dair tartışmalar varlığını büyük oranda devam ettirmiştir. Bu itibarla nazârî felsefenin konusu olan estetik daha az tartışılmış fakat amelî felsefenin konusu olan poetika farklı İslâm ülkelerinde bir mesele olarak varlığını sürdürmüştür. Bir imparatorluğa evrilen Osmanlı Devleti de doğası gereği amelî felsefenin alanına giren konulara bir an önce çözüm bulmayı öncellemiştir. Elbette nazârî felsefe de Osmanlı düşünce hayatında önemli bir yer işgal etmeye devam etmiştir.

Klasik Türk edebiyatının kaynaklarıyla ilgili çalışmalarda bugüne kadar estetik ve poetikanın kaynağı olarak hadisler hak ettiği gibi ele alınmış değildir. Bu makalede hadislerde şiirle ilgili ortaya konan görüşlerin Osmanlı dönemi şairlerini etkilediği, şairlerin de Hz. Muhammed'in sünnetine riayet etmek için azami dikkat gösterdikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak klasik Türk şiirinde estetik ve poetika tartışmasının birkaç dönüm noktasından geçtiği görülmektedir. Evvel emirde uğraş alanlarının meşru olduğunu kanıtlayabilmek için şiirin meşruiyeti bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda şiir-sihir ilişkisi üzerinde durulmuş, bunun Kur'ân-ı Kerîm ve belâgat ile yakından ilgili olduğu saptanmıştır. Şiirin meşru olduğu sonucuna varan şair ve tezkireciler ikinci aşamada şiiri tebcil etmek üzere şiir-mucize ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu meyanda Kur'ân-ı Kerîm'in mucizeviliğinin bir tezahürü olarak şiirin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu da onları üçüncü aşamaya getirmiştir: Onlara göre şiirin ve şairin varlığı zorunludur çünkü şiir yazmak dinî bir vecibedir. Kaside-i Bürde örneğinden hareketle şiiri himaye etmek ve hatta onu çoğaltmak da bu kabilden sayılabilir. Son olarak şiirin mahiyetiyle ilgili tartışmalardan şu sonuç çıkmaktadır: Şiir, olanı olduğu gibi söylemeli yani hakikati yansıtmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Açıl, B. (2013). Tûtî-i Mu'cize-güyem: Osmanlı Şiirinin Estetiği. B. Açıl, M. H. Mercan (Ed.), *Modern dönemde İslâm'ı ve Osmanlı'yı yeniden düşünmek* içinde. (s. 29-48). İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- Açıl, B. (2018). Şiirsel Bir Nazire: İlk On Sekiz Beyitleri Bağlamında Mesnevî'nin Gurbet'i, Hüsn ü Aşk'ın Acz'i. E. Alkan, O. S. Arı (Ed.), *Osmanlı'da ilm-i tasavvuf* içinde. (s. 577-590). İstanbul: İSAR Yayınları.
- Açıl, B. (2021a). İ'câzın Tezahürü Olarak Mu'cize: Klasik Türk Şiirinin Estetik Gayesi. H. Aynur ve ark. (Ed.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları XV-Osmanlı edebî metinlerinde teoriden pratiğe: belâgat* içinde. (s. 162-207). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Açıl, B. (2021b). Edebiyatın Hakikati, Hakikatin Edebiyatı: Osmanlı Şiirinde Hakikat Arayışı. *Din ve hayat* (42), 87-90.
- Açıl, B. (2022). Klasik Türk Edebiyatında Aşk: Kökenleri, Failleri ve Öteki. A. Oktay (Ed.), *Klasik Türk edebiyatında öteki* içinde. (s. 87-115). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ahmed Muhammed b. Hanbel. (1998). *Müsned*. Ş. el-Arnaut (thk.). Beyrut.
- Arıcı, M. (2020). *İlimleri sınıflamak: İslâm düşüncesinde ilim tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Aydemir, M. Y. (2003). Kütüb-i Sitte. *TDV İslâm ansiklopedisi* 27 içinde. (s. 6-8). Ankara: TDV Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1999). *Aşk estetiği*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

- Bayram, R. (2018). Meşâ'irü's-Şu'arâ Mukaddimesinde "Şiir"e Meşruiyet Kazandırma Çabası. *İnsan ve toplum* 8, 57-93.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı müellifleri*. c. 2. (M. A. Y. Saraç, haz.). Ankara: TÜBA.
- Coşkun, M. (2011). Klasik Türk Şairinin Poetikası Üzerine. *Bilgi* (56), 57-80.
- Doğan, M. N. (1997). *Fuzûlî'nin poetikası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- el-Aclunî, İ. M. (1351). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-İlbâs amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. c. II. (A. el-Kalâş, haz.). Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî.
- Erkal, A. (2009). *Divan şiiri poetikası (17. Yüzyıl)*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Es-Seyyid Pir Mehmed bin Çelebi. (2018). *Meşâirü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr>
- Güleç, İ. (2018). *Şiir, şair ve peygambere dair*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Kaçar, M. (2016). *Şairlerin ırlıtısı: Ali Revnakî'nin revnaku's-şuarâ'sı-Molla Câmî'nin poetikası*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Karaman, G. (2015). Klasik Türk Şiiri Estetiğinde Sihir. *Turkish studies: international periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic* 10(8), 1503-1536.
- Koç, T. (2011). *İslâm estetiği*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Latîfî. (2000). *Tezkiretü's-Şu'arâ ve tabsıratu'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*. R. Canım (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Levend, A. S. (2015). *Divan edebiyatı: kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. (B. Açıl, haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mengi, M. (2009). Divan Şiir Estetiği Açısından İ'câz. *AÜ türkiyat araştırmaları dergisi* (39), 135-46.
- Nef'î, Ö. E. (1993). *Nef'î divanı*. (M. Akkuş, haz.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okuyucu, C. (2004). *Divan edebiyatı estetiği*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- Platon. *Devlet*. (S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Şenel, C. (2017). *Yeni Eflâtunculuğun İslâm felsefesine yansımaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şeyh Gâlib. (2015). *Hüsn ü aşk*. (M. N. Doğan, haz.). 8. Bs. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Taşkent, A. (2018). *Güzelin peşinde: Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de estetik*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Üçer, İ. H. (2021). Sudûr Teorisi. (Ömer Türker, haz.) *Metafizik: İslâm düşüncesinde teoriler* c.1 içinde. (s. 384-425). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Üzgor, T. (1990). *Türkçe divân dîbâceleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yektar, N. (2016). Hadis Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı. *Ekev akademi dergisi* (65), 405-432.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). İ'câzü'l-Kur'ân. *TDV İslâm ansiklopedisi* 21 içinde. (s. 403-406). İstanbul: TDV Yayınları.